

**РІВНЕНСЬКИЙ ДЕРЖАВНИЙ ГУМАНІТАРНИЙ
УНІВЕРСИТЕТ**

Збірник наукових праць
**ОНОВЛЕННЯ ЗМІСТУ, ФОРМ ТА МЕТОДІВ
НАВЧАННЯ І ВИХОВАННЯ В ЗАКЛАДАХ
ОСВІТИ**

**СЕРІЯ:
*ПСИХОЛОГІЯ***

**ФОРМУВАННЯ НОВОЇ ПАРАДИГМИ САМОСВІДОМОСТІ
У ПСИХОЛОГІЧНІЙ НАУЦІ**

Наукові записки
Рівненського державного гуманітарного університету

Випуск 30

Заснований У 1996 р.

Рівне -2004

ББК 74.20

0-59

УДК:37:371: 372: 373: 374: 376: 378: 379

Оновлення змісту, форм та методів навчання і виховання в закладах освіти. Формування парадигми самосвідомості у психологічній науці: Збірник наукових праць. Наукові записки Рівненського державного гуманітарного університету. Випуск 30. — Рівне: РДГУ, 2004. - 250 с.

Збірник наукових праць містить статті з актуальних проблем психології самосвідомості .

Опубліковані матеріали можуть бути корисними для науковців, практичних психологів, вихователів, учителів, викладачів та студентів вищих навчальних закладів гуманітарного спрямування.

РЕДАКЦІЙНА КОЛЕГІЯ:

Головний редактор :

Хом'як Іван Миколайович - доктор педагогічних наук, професор (Рівненський державний гуманітарний університет);

Заступник головного редактора:

Янцур Микола Сергійович – кандидат педагогічних наук, професор (відповідальний секретар) (Рівненський державний гуманітарний університет).

ЧЛЕНИ РЕДАКЦІЙНОЇ КОЛЕГІЇ

Бех Іван Дмитрович - доктор психологічних наук, професор, член-кореспондент АПН України (Інститут проблем виховання АПН України);

Воробійов Анатолій Миколайович кандидат педагогічних наук, професор (Рівненський державний гуманітарний університет);

Дем'янчук Анатолій Степанович - доктор педагогічних наук, професор, дійсний член АНВШ України (Міжнародний університет „Рівненський економіко-гуманітарний інститут” імені Степана Дем'янчука);

Карпенчук Світлана Григорівна – доктор педагогічних наук, професор (Рівненський державний гуманітарний університет);

Коваль Ганна Петрівна - доктор педагогічних наук, професор (Рівненський державний гуманітарний університет);

Левківський Михайло Васильович – доктор педагогічних наук, професор (Житомирський державний педагогічний університет ім. Івана Франка);

Лисенко Неля Василівна - доктор педагогічних наук, професор (Прикарпатський педагогічний університет ім.В.Стефаника);

Лісова Світлана Валеріївна - доктор педагогічних наук, професор (Міжнародний університет „Рівненський економіко-гуманітарний інститут” імені Степана Дем'янчука);

Малафійк Іван Васильович – кандидат педагогічних наук, професор, член-кореспондент АПСН (Рівненський державний гуманітарний університет);

Мітюров Борис Никифорович – доктор педагогічних наук, професор, дійсний член АПСН (Рівненський державний гуманітарний університет);

Павелків Роман Володимирович – кандидат психологічних наук, професор (Рівненський державний гуманітарний університет);

Павлютенков Євген Михайлович - доктор педагогічних наук, професор (Запорізький обласний інститут удосконалення вчителів);

Пальчевський Степан Сергійович – доктор педагогічних наук, професор (Рівненський державний гуманітарний університет);

Пасічник Ігор Демидович - доктор психологічних наук, професор (Національний університет "Острозька Академія");

Поніманська Тамара Іллівна - кандидат педагогічних наук, професор (Рівненський державний гуманітарний університет);

Савчин Мирослав Васильович - доктор психологічних наук, професор (Дрогобицький державний педагогічний інститут ім. Івана Франка);

Терещук Григорій Васильович - доктор педагогічних наук, професор (Тернопільський державний педагогічний університет ім. Володимира Гнатюка);

Тищук Віталій Іванович - кандидат педагогічних наук, професор, член-кореспондент АПСН (Рівненський державний гуманітарний університет).

Затверджено Вченою Радою Рівненського державного гуманітарного університету (протокол № 3 від 28.10.2004 р.).

Збірник затверджений ВАК України як наукове фахове видання, в якому можуть публікуватися результати дисертаційних робіт на здобуття наукового ступеня доктора і кандидата наук з педагогіки (постанова Президії ВАК України №1-05/7 від 9.06.1999 р. та додаток до постанови ВАК України від 11.10.2000 р. № 1 - 03/8).

За достовірність фактів, дат, назв і т. п. відповідають автори статей. Думки авторів можуть не збігатися з позицією редколегії. Рукописи не рецензуються і не повертаються.

Адреса редакції: 33028 м. Рівне, вул. Остафова, 31.

Рівненський державний гуманітарний університет

ISBN 966—7281—07—8.

© Рівненський державний гуманітарний університет, 2004

2. Самосознание представляет собой не только важное свойство личности, детерминанту ее поведения, но и продукт ее развития, в ходе которого человек приобретает необходимый жизненный опыт, осуществляет глубокое переосмысливание жизни. В структуру составляющих развития личности и ее самосознания в процессе социализации входят: углубленное самопознание, формирование мировоззрения личности (нормы оценки), ее самоопределение, переосмысливание содержания жизни и формирование адекватных моделей поведения личности. Исследование проблемы сознания и самосознания в психологической науке должны проводиться в системной взаимосвязи четырехуровневой структуры личности, включающей мотивационный, психофизиологический, психосоциальный и квалификационный уровни регуляции.

3. Для повышения уровня морального самосознания и эффективности личностного становления в Донецком институте управления разработана гуманистически ориентированная модель профессионального образования специалистов социомических специальностей, учитывающая приоритет духовно-нравственных ценностей, демократизм, профессиональную целесообразность и самоопределение, индивидуализацию, самопознание и саморазвитие, поддержание и укрепление психического и физического здоровья студентов. Эта модель воплощена в виде инновационной психогигиенической и педагогической технологии, реализуемой в оздоровительно-воспитательном комплексе вуза.

4. Перспективы дальнейших научных исследований по проблеме формирования морального самосознания состоят в интегрированном изучении и целостном воплощении психолого-педагогических, психогигиенических и духовно-мировоззренческих аспектов профессионально-личностного становления будущих специалистов в рамках гуманизации и гуманитаризации современного образования.

Литература

1. Національна доктрина розвитку освіти //Освіта України. – 2002. – Квітень, 23.
2. Носков В.И. Структура личности и оптимизация психогенного окружения //Практична психологія та соціальна робота, 2002. - № 3. – С. 58 – 61.
3. Плотников П.В. Соціально-педагогічні основи соціалізації молоді промислового регіону: Монографія. – Донецьк: ДонНУ, 2004. – 495 с.
4. Щербань М.П. Сім'я, школа, вищий навчальний заклад – їх роль та місце у формуванні свідомості громадянина – патріота // Виховання в контексті соціальної адаптації студентства: Матеріали міжнародної науково-практичної конференції-семінару керівників ВНЗ та вчених-дослідників із проблем виховання студентства в сучасних умовах (частина II). – Харків: Народна українська академія, 2003. – С. 141 – 144.
5. Инновационные технологии в гуманитарном вузе /В.И. Носков, А.В. Кальянов, О.В. Мирошниченко и др.; Под ред. В.И. Носкова. – Донецк: ООО «Лебедь», 2002. – 288 с.
6. Носков В.И. Студент в оздоровительно-воспитательном комплексе вуза. Основы психологического обеспечения гуманистически ориентированной профессиональной подготовки студентов. – Донецк: ДИУ, Юго-Восток, 2001. – 150 с.
7. Психологический словарь /Под редакцией В.В. Давыдова, А.В. Запорожца, Б.Ф. Ломова и других. – М.: Педагогика, 1983. – С. 332.
8. Рубинштейн С.Л. Самосознание личности и ее жизненный путь //Психология личности. Тексты. (Под ред. Ю.Б. Гиппенрейтер, А.А. Пузыря.) – М.: Изд-во Московского университета. 1982. – С. 127 – 131.
9. Рубинштейн С.Л. Основы общей психологии. – М., 1946.
10. Дерябин В.С. Психология личности и высшая нервная деятельность (психофизиологические очерки) / Под редакцией Б.Ф. Сергеева. – Л.: Наука, 1980. – С. 29 – 47.
11. Хессет Джеймс. Введение в психофизиологию /Под редакцией Е.Н. Соколова. – М.: Мир, 1981. – 248 с.
12. Сушинський М. Особистість як об'єкт і суб'єкт моральної регуляції (методологічні проблеми) //Схід, 2001. - № 3 (40). – С. 49 – 52.

УДК 159.922.73

Р.В. Павелків

ОСОБИСТІСНА НОРМА ЯК СТРУКТУРНИЙ КОМПОНЕНТ МОРАЛЬНОЇ СВІДОМОСТІ ТА САМОСВІДОМОСТІ

Стаття присвячена аналізу сутності "особистісної моральної норми", розкриттю її функцій, закономірностей формування, етапності процесу, аналізу вікових аспектів інтеріоризації моральних вимог.

Ключові слова: моральна норма, значення, смисл, особистісна моральна норма.

Постановка проблеми

Серед наукових питань, які не втрачають своєї актуальності протягом всієї тисячолітньої історії людства одне з чільних місць належить проблемі морального становлення особистості, здатності людини розуміти, інтеріоризувати суспільні вимоги, засвоювати морально-етичні приписи та вибудовувати свою поведінку відповідно до них. Розвиток моральної сфери - основа особистішого розквіту. Саме вона детермінує реалізацію особистісних програм як інтер-, так і інтрапсихічного спрямування.

Моральна сфера - складний конструкт людської психіки і поведінки, в основі якого лежить унікальне

утворення, що дістало назву моральній свідомості, У філософії і етиці, педагогіці і психології неодноразово зверталися до аналізу його природи, сутнісних характеристик, механізмів формування. У роботах Б.С.Братуся, І.В.Гордяскіної, А.А.Гусейнова, О.Г.Дробницького, Е.А.Курносикової дістали широке висвітлення питання природи моралі, сутності суспільних вимог, еволюції моральних категорій.

У працях Г.О.Балла, І.Д.Беха, М.І.Боришевського, І.В.Булах, П.Я.Гальперіна, М.Р.Гінзбурга, Д.Б.Ельконіна, О.М.Леонтьєва, Д.О.Леонтьєва С.Д.Максименка, Л.Е.Орбан-Лембрик, С.Л.Рубинштейна, Є.В.Субботського, Д.Х.Фельдштейна, С.Г.Якобсон була здійснена психологічна інтерпретація проблеми, простежена логіка переходу зовнішнього морально-етичного припису в категорію особистісної норми. Завдяки виконаним дослідженням простежено багато важливих ліній морального розвитку, встановлені психологічні особливості різноманітних аспектів цього процесу. У той же час необхідно зазначити, що проблема залишається відкритою як для теоретичного, так і експериментального вивчення. До того ж соціальні процеси останнього періоду не лише не знизили її актуальності, але й, навпаки, загострили останню.

Метою нашого повідомлення є теоретичний аналіз проблеми особистісного смислу як першооснови розвитку моральної свідомості та самосвідомості в дитячому віці.

Для розкриття теми перш за все зазначимо, що моральна норма - це об'єктивна соціальна категорія, що має зовнішній характер відносно індивідуальної свідомості. Зрозуміти процес морального становлення, розкрити його механізми та особливості можливо лише за умови простеження переходу соціальної норми у внутрішню особистісну інстанцію. Першим актом їх злиття є виникнення у свідомості людини системи уявлень про моральні норми,

Норма визначається суспільством для регуляції системи соціальних зв'язків, у той час як знання норми є безпосереднім елементом моральної свідомості. Знання ("значення" за О.М.Леонтьєвим) - це сторона свідомості, яка за своєю суттю є моментом незацікавленого відображення дійсності, так званім "абстрактним" знанням. Це відбиття реальності, яке не залежить від індивідуального ставлення до неї самої людини. У зв'язку з цим, зміст відображення не лише не хвилює людину особисто, але й не спонукає її до діяльності, не виконує відносно неї стимулюючої функції. Знання передбачає розуміння норми, але не дорівнює відношенню. Виокремлення цієї закономірності є фундаментальним для теорії моральної свідомості [1; 2; 3; 5].

Для того, щоб моральне знання стало регулятором поведінки, мотивом діяльності необхідно включити його в систему реальних життєвих відношень даної особистості. За таких умов знання набуває для людини особистісного смислу. Як зазначає О.М.Леонтьєв, моральна норма сприймається суб'єктом на двох рівнях - як значення і як смисл. Особистісний смисл - це "та сторона свідомості індивіда, яка визначається його власними відношеннями" [5, С.31]. Стосовно пізнавальних процесів смисл є тим, що робить ці процеси не лише спрямованими, але й не байдужими. Моральна норма за таких умов стає особистісною нормою, дієвим регулятором реальної поведінки індивіда.

Під особистісною моральною нормою в психологічній науці розуміють узагальнений спосіб моральної дії, що має для людини значення еталона і усвідомлюється як засіб розв'язання конфліктної ситуації морального вибору, відповідно до якого можуть бути сплановані і вибудовані її реальні дії в конкретній ситуації.

Експериментальні дослідження у сфері вікової психології (Н.А. Холіна [6]; В.М.Холмогорова, 2001 [7]). підтверджують, що про повноцінний моральний вибір можна говорити лише при наявності у свідомості дитини такого засобу "як моральна норма". Дитина отримує можливість вибудовувати свою майбутню інваріантну поведінку, враховуючи соціальний характер ситуації, особистісні бажання, власні можливості та прагнення. Таким чином, моральна норма виступає тим зовнішнім орієнтиром, який, інтеріоризуючись, стає критерієм розуміння дитиною соціальних ситуацій.

Особистісні норми виконують декілька взаємопов'язаних функцій:

— засобу аналізу ситуації, як еталона правильної поведінки. Оскільки особистісна норма є типовим способом дії в типовій ситуації, то дитина звертається до неї, визначаючи соціальне значення реальної і уявної ситуації; особистісний смисл і соціальне значення бажаної мети;

- алгоритму правильної дії, який містить її операційний склад;
- еталона, який регулює планування поведінки.

Таким чином, особистісна норма має для дитини значення еталона і усвідомлюється нею, як засіб вирішення проблемної ситуації морального вибору. Орієнтуючись на особистісну норму, дитина планує і організовує реальні дії в конкретній ситуації. У молодшому шкільному віці значна частина норм із категорії інтерпсихічних переходять у розряд інтрапсихічних. Дитина починає включати моральні імперативи у своє смислове поле, у свою ієрархію цінностей.

Для психологічної науки і педагогічної практики надзвичайно важливим є питання щодо основних показників функціонування особистісної норми. Зупинимось на деяких з них, що дістали найчіткіше наукове відпрацювання та експериментальне підтвердження. Перш за все зазначимо, що для моральної свідомості характерним є єдність особистісного смислу моральних вимог з їх об'єктивним значенням. Виходячи з цього можна констатувати, що слідування моральним вимогам не у зв'язку з униканням покарання чи отриманням схвалення, а заради них самих, заради включеної в них необхідності є важливим показником морального становлення. Цю схильність суб'єкта діяти у руслі морального припису О.Г.

Дробницький [2] називає здатністю до "самозаконодавства", особливою формою відповідальності. Важлива роль у цьому процесі належить феномену смислової установки. Саме вона є одним із важливих компонентів у процесі набуття моральними вимогами особистісного смислу. Смислова установка - це елемент моральної свідомості, форма вияву смислу у вигляді готовності до здійснення спрямованої дії. Вона виступає ланкою зв'язку між внутрішньою (змістовною) стороною вчинку і його зовнішніми виявами, забезпечуючи стійкість моральної діяльності.

Як вже зазначалося, оволодіння моральною нормою проходить два етапи - пізнавальний і прагматичний, етап побудови моральної норми і її використання. Знайомство з моральними нормами можливе лише з опорою на вже сформовані структури свідомості. Як показують дослідження, характер впливу засвоєної норми має суттєві вікові та індивідуальні варіанти (В.М.Холмогорова, 2001 [7]). Якщо одним дітям для здійснення морального вчинку достатньо побачити приклад, то в інших дітей знання і розуміння моральної норми не викликають адекватної поведінки. Це дає підставу стверджувати, що сприйнятливість і чутливість до норми, легкість переходу від знань до поведінки можна також розцінювати як один із показників морального розвитку.

Спонукальна сила моральної норми може мати досить нетривалий вплив на поведінку. Здійснивши той чи інший моральний вчинок під безпосереднім впливом актуалізованої норми, дитина може не повертатися до нього в подальшому. У інших випадках усвідомлення норми може бути достатнім для її закріплення. Тривалість впливу моральної норми на поведінку є важливим показником її засвоєння, її перетворення із зовнішнього у внутрішній мотив дитини.

Моральна норма має переважно конкретний характер і передбачає певну поведінку в чітко фіксованих обставинах. Але моральний розвиток не зводиться до однозначного виконання чітко фіксованих правил. Його головний показник - здатність вийти за межі заданих обставин і опосередкування поведінки засвоєною нормою у більш широкому спектрі життєвих ситуацій. Готовність побачити моральну проблему у найрізноманітніших обставинах і здійснювати моральну поведінку незалежно від заданого правила є головним показником морального становлення. Тому здатність до переносу моральної норми в нові обставини може виступати важливою одиницею аналізу нормовідповідної поведінки.

За цих умов моральна норма набуває рівня "моральної інстанції", першої системи моральної самосвідомості, на якій у свій час наголошувала Л.І.Божович. Прагнення наслідувати вимоги дорослих, а також засвоєння правил і норм починає виступати перед дитиною у формі певної узагальненої категорії, яку можна було б позначити словом "потрібно". Це перша моральна інстанція, яка виникає у свідомості дитини. Причини її виникнення Л.І.Божович вбачає у прагненні дитини відповідати вимогам і очікуванням дорослих. Це функціональне утворення об'єднує дифузні переживання і неузгаальнені моральні знання.

Виникнення в моральній свідомості цієї функціональної системи пов'язане з появою моральних ідеалів у формі духовного образу конкретної людини і виникнення таких моральних почуттів, як почуття власної гідності, що свідчить не лише про формування структур свідомості, але й такого важливого компоненту, як самосвідомість.

Найбільш складною функціональною системою, що виникає у свідомості, є формування переконань і морального світогляду, тобто, узагальнених ієрархізованих моральних знань, що дозволяють людині усвідомлено керувати поведінкою і виступають основою її моральної стійкості та зрілості.

Таким чином, засвоєння дітьми моральних відношень передбачає перехід соціальних, зовнішніх моральних вимог у внутрішні етичні інстанції. Такий перехід обумовлюється трьома моментами:

- виокремлення певного морального змісту, знайомство з ним дітей;
- розкриття морального смислу, що передбачає розуміння позицій інших людей, сфери їх переживань, орієнтацію на них у власній поведінці;
- перехід моральних знань дитини в моральні переконання.

Отже, перехід до моральної саморегуляції відбувається через формування смислових, емоційно навантажених утворень, які включають усвідомлення цінності, інтересів інших і моральної поведінки.

Аналізуючи внутрішній психологічний механізм формування моральності І.Д.Бех наголошує на двоетапності процесу довільного прийняття суб'єктом етичної вимоги. Його психологічними засобами є виникнення в особистості емоційного рухового образу поставленої вимоги та створення глибинної рефлексії щодо цієї вимоги. Індикатором дієвості особистості є сам вчинок, як зовнішнє втілення емоційного переживання [1]

Формування таких утворень має певну послідовність. У зв'язку з цим можна говорити про ієрархію моральних норм поведінки відповідно до ієрархії основних цінностей людини. На цій основі можуть бути виділені основні і другорядні, універсальні і деталізуючі, загальні і особливі моральні норми поведінки особистості, що має складну багаторівневу структуру.

Ключовою в цій структурі є ціннісно-орієнтаційна підструктура, змістом якої виступають мотиви і переконання особистості в тому, що норми поведінки необхідні; уявлення про моральний зміст і доцільність конкретних правил і норм; стійкий ідеал поведінки, що включає в себе уміння дотримуватися правил і норм, прагнення дотримуватися певного ідеалу, цілі, орієнтації на моральну поведінку як на цінність і відповідно до цього, на ціннісні установки щодо світу людей, опосередковані через моральний досвід.

Необхідно зазначити, що норма, на яку орієнтується дитина при вирішенні моральних проблем, може бути не лише позитивною, але й негативною із загальноприйнятої точки зору. При цьому рівень її дієвості

може бути досить високим. Аморальний вчинок, аморальна поведінка - це не просто заперечення моралі, це особлива "моральна" позиція суб'єкта. Тому питання простеження механізмів формування особистісної моральної норми повинно залишатися в центрі уваги психологів.

Висновки

Підсумовуючи аналіз проблеми, зазначимо, що в психологічній науці сформувалося чітке уявлення про такий когнітивно-мотиваційно-емоційний конструкт свідомості як особистісна норма. Значущість її аналізу в контексті моральної свідомості зумовлена фундаментальністю загальної проблеми морального розвитку.

Саме особистісна моральна норма забезпечує дитині перехід від розуміння морально-етичних приписів до їх практичного втілення у процесі життєдіяльності, налагодженні стосунків з дорослими та однолітками. До основних показників її функціонування у дитячій свідомості можна віднести: здатність до переносу моральної норми у нові умови, легкість переходу від знань до нормативної поведінки, тривалість дії засвоєної норми, використання особистісних стратегій нормовідповідного плану без наявності зовнішнього контролю, відсутності стимулюючих чи каральних санкцій.

Література

1. Бех И.Д. Нравственность личности: Стратегия становления. – Ровно, 1991. – 146 с.
2. Дробницкий О.Г. Мораль. Философско-энциклопедический словарь. – М., 1988. – 388 с.
3. Зосимовский А.В. Критерии нравственной воспитанности // Педагогика. – 1992. - № 12. – С. 22-26.
4. Корниенко Н.А. Психологические основы эмоционально-нравственного развития личности. – Дисс... канд. психол. наук. – М., 1997. – 166 с.
5. Леонтьев А.Н. Лекции по общей психологии. – М.: Смысл, 2000. – 511 с.
6. Холина Н.А. Развитие у дошкольников морального выбора в условиях воображаемого действия: Дисс... канд. психол. наук: 19.00.07. – Б.г., б.м. 213 с.
- Холмогорова В.М. Психологические условия нравственного развития дошкольников: Дисс... канд. психол. наук. – М., 2001. – 178 с

Резюме

Статья посвящена вопросу развития нравственного сознания и самосознания в детском возрасте. Анализируется проблема личностного смысла моральной нормы, ее сущность, критерии функционирования, этапы развития, переход от познавательного к прагматическому уровню использования социальных императивов.

Summary

The problem of moral self-consciousness development at the childhood is clarified in this article. The author analyses the essence of "personal moral norm", its functions, main stages the development, and aging features of the process of moral demands * internalization. * Key words: moral norm, sense, personal moral norm.

УДК 159.922.73

В.І.Безлюдна, Н.В.Корчакова

ДЕТЕРМІНАЦІЯ МОРАЛЬНОЇ ПОВЕДІНКИ ДІТЕЙ КОГНІТИВНО-МОТИВАЦІЙНИМИ ЗМІНАМИ МОРАЛЬНОЇ СВІДОМОСТІ

В статті аналізується проблема взаємозв'язку моральної свідомості та поведінки, обговорюється неоднозначність, непрямолінійність цих зв'язків, висвітлюються результати наукових спостережень, присвячених становленню моральної поведінки в дошкільному дитинстві, розкриваються нові тенденції щодо аналізу основних одиниць аналізу моральної поведінки дітей

Ключові слова: моральна свідомість, моральна поведінка, моральна діяльність

Постановка проблеми

У розмаїтті глибоко дискусійних проблем психологічної науки одне з чільних місць посідає питання інтеграції моральної свідомості з її похідною – нормовідповідною поведінкою. Складність проблеми зумовлена неоднозначністю зв'язків, що існують між цими конструктами, багатогранністю детермінуючих основ процесу, величезною практичною значущістю розкриття його закономірностей. Моральна свідомість - основа моральної поведінки. Без чіткого усвідомлення моральних приписів, сформованості цілісної системи уявлень про норми співжиття не можна розраховувати на поведінковий вияв моральних тенденцій. Першим кроком наближення до прагматичного рівня функціонування моральної свідомості є перенесення відповідної системи уявлень у сферу я-концептуальних структур, виокремлення себе як суб'єкта моральних відносин.

Враховуючи складність проблеми, вважаємо за доцільне зупинитися на аналізі розробки вище

ЗМІСТ

Передмова	3
Булах І.С. Відповідальність як інтегративний компонент моральної самосвідомості підлітка	4
Воробійов А.М. Проблема самореалізації особистості як соціального явища в системі „суспільство-індивід”	9
Карпенко З.С. Аксіогенетичні етапи становлення Я-концепції	12
Ложкін Г.В., Воляннюк Н.Ю. Структурно-змістовні характеристики професійної самосвідомості тренера-викладача	14
Носков В.И. Самосознание как детерминанта поведения личности	19
Павелків Р.В. Особистісна норма як структурний компонент моральної свідомості та самосвідомості	23
Безлюдна В.І., Корчакова Н.В. Детермінація моральної поведінки дітей когнітивно-мотиваційними змінами моральної свідомості	26
Бігунова С.А. Культурологічно орієнтоване навчання як детермінанта розвитку самосвідомості особистості	30
Боровець О. Вплив колективістської та індивідуалістської спрямованості на самосвідомість підлітків	33
Бордюк В.М. Механізми самооцінки старшокласників у контексті процесу їх науково-дослідницької діяльності	36
Бреусенко-Кузнєцов О.А. Екзистенціальний аспект проблеми ціннісного виховання засуджених	38
Вронська В.М. Значення педагогічних інновацій для морального розвитку та самосвідомості учнів	42
Главінська О.Д. Детермінований вплив соціальних інститутів на формування самосвідомості молодшого школяра	43
Горбань Г.О. Структура формування професійної самосвідомості	46
Григорчук І.С. Волевиявлення як чинник морального становлення у світлі християнської духовної традиції	48
Дєдова Т.В. Часові детермінанти феномену сновидінь індивіда у циркадіанному періоді	51
Дружиніна І.А. Проблема становлення самосвідомості в процесі формування гармонійно розвиненої особистості студентів-психологів	54
Завацька Н.Є. Місце самосвідомості особистості в процесі соціально-психологічної адаптації	56
Залужна А.Є. Деструктивний вплив „масовизації” на моральну самосвідомість особистості (етнопсихологічний екскурс)	60
Іваник Г.С. Про деякі підходи до експериментального вивчення позитивного мислення старшокласників у парадигмі цілісності самосвідомості	64
Івашкевич Е.З. Психологічні особливості розвитку самосвідомості особистості засобами літератури	68
Квашук О.В. Телебачення як чинник формування моральної свідомості школярів	72
Кіт Н.В. Виховання національної свідомості молодших школярів	75
Климчик Т.В. Формування моральних цінностей старшокласників в умовах дитячого хорового колективу	78
Клочек Л.В. Роль процесів ідентифікації і відособлення у формуванні самосвідомості у підлітковому і ранньому юнацькому віці	81
Когутяк Н.М. Самоусвідомлення автентичності в контексті духовно-морального розвитку особистості	83
Козерацька Н.М. Моральна самосвідомість та її показники у студентів-першокурсників технічного вузу	85
Комаровська В.Л. Особливості економічної самосвідомості суб'єктів соціального простору	87
Корчакова Н.В. Презентація образу Я в інтернет-комунікації як психологічна проблема	90
Косарева О.І. Вплив дитячо-батьківських взаємин на формування самосвідомості дошкільника	94

Красновський В.М. Архитектура самосознания в опыте социального пространства подростка	98
Красновський В.М. Розвиток толерантних взаємовідносин підлітків в умовах соціального відчуження	104
Крошка О.І. Проблема усвідомлення індивідуально-психологічних властивостей як умова самовизначення старшокласників.....	110
Кулагіна Л.М. Особливості діагностики готовності особистості підлітка до здійснення морального вибору	113
Кулаков Р.С. Вплив навчання та виховання на формування моральної свідомості та самосвідомості у молодшому шкільному віці	117
Литвин-Кіндратюк С.Д. Соціально-історичні контури соматичного самовизначення суб'єкта харчової активності	121
Мельник О.В. Психолого-педагогічне проектування профорієнтаційної роботи зі старшокласниками	124
Михальчук Н.О. Смыслоутворення особистості як психологічна проблема	128
Михальчук Ю.О. Аналіз психологічного змісту поняття етнічної самосвідомості у сучасній науці ...	131
Моначин І.Л. Протистояння як фактор особистісного самостворення.....	135
Новотна М.А. Психологічні особливості самосвідомості підлітка в сучасному правовому полі	137
Одолінський В.Г. Проблемне поле майбутнього у свідомості старшокласників	140
Павелків В.Р. Ситуативний фактор агресивності у самосвідомості підлітка.....	145
Павелків О.М. Психологічні особливості та умови професійного самовизначення старшокласників у процесі вивчення курсу шкільної математики.....	148
Пальчевський С.С. Акмеологічні основи технологізації самовизначення особистості у процесі її підготовки до творчої професійної діяльності.....	152
Петренко В.В. Виховання національної самосвідомості особистості в процесі вивчення української народної пісні	156
Петренко О.Б. Проблема становлення гендерної самосвідомості особистості: теоретичний аспект	159
Потапчук Є.М. Збереження психічного здоров'я особистості як соціально-психологічна проблема...	164
Прохоров Б.І. Творча уява як чинник саморозвитку дитини-дошкільника	164
Рашковська І.В. Образ ідеального „Я” в структурі моральної самосвідомості підлітка	168
Рудюк О.В. Ідентифікаційні структури особистості в контексті аналізу концепту самосвідомості	170
Сардига О.В. Індивідуальний підхід до учня у процесі виставлення оцінки	172
Севастьянович Н.М. Системний підхід до вивчення особистості	175
Сіранчук Н.М. Розвиток моральної самосвідомості у дітей та підлітків	178
Смалько М.Ф. Формування Я-концепції як важливий фактор самоусвідомлення обдарованої особистості.....	182
Смольська Л.М. Подвійна природа щастя в особистісному вимірі.....	186
Софіянчук З.С. Вплив статевих відмінностей на розвиток соціального інтелекту дошкільників	189
Співак Л.М., Романова О.В. Проблема співвідношення між поняттями „Я-концепція” та „Я-образ” особистості у психології	193
Ставицька О.Г. Паралінгвістичні засоби мовлення вчителя та усвідомлення моральних вимог вихованцями	198
Сторож О.В. Аналіз основних теоретико-методологічних підходів до вивчення і розвитку самосвідомості особистості	202
Суслова Н.В. Соціально-психологічний тренінг як засіб розвитку самосвідомості.....	207
Тимощук Н.С. Формування самосвідомості старшокласників у процесі особистісно орієнтованого виховання	209
Ткач Т.В. Діалектика інтересів особистості і суспільства в системі безперервної освіти	212
Ткачук Т.Л. Особистісні новоутворення як умова лібералізації моральних цінностей підлітків.....	216
Уличний І.Л. Формування потенціалу професійного самовдосконалення старшокласників у теорії і практиці шкільної профорієнтації	219

Філоненко М.М. Екологічна самосвідомість як основа особистісного становлення.....	223
Шевчук О.А. Роль системної валеологічної настанови у формуванні гендерних стереотипів серед підлітків	225
Шугай М.М. Психологічний аналіз генези національної самосвідомості особистості	232
Юрченко В.М. Духовна природа людської свідомості та підсвідомості	235
Яцюк Н.О. Формування моральної рефлексії молодших школярів у навчально-виховному процесі	237
Відомості про авторів	245

Наукове видання

**ОНОВЛЕННЯ ЗМІСТУ, ФОРМ ТА МЕТОДІВ НАВЧАННЯ І
ВИХОВАННЯ В ЗАКЛАДАХ ОСВІТИ**

СЕРІЯ:

Психологія

*ФОРМУВАННЯ ПАРАДИГМИ САМОСВІДОМОСТІ
У ПСИХОЛОГІЧНІЙ НАУЦІ*

Збірник наукових праць

Наукові записки Рівненського державного гуманітарного університету

Випуск 30

Заснований в 1996 р.

Відповідальний за підготовку збірника до видання Янцур М.С.

Технічний редактор Курченко Н.Б.

Комп'ютерна верстка Суходольський В.І., Галабурда О.П.

Здано до набору 01.11.2004 р. Підписано до друку 3.11.2004 р.

Формат 60x84 1/8. Папір офсетний № 1. Гарнітура Times New Roman. Друк

різографічний. ум друк. арк. 27,96. Обл. вид. арк. 2,8,38. Замовлення №• 17/1. Тираж 120.

Адреса редакції: 33028 м. Рівне, вул. Остафова, 31

Рівненський державний: гуманітарний університет, кафедра професійної педагогіки і трудової підготовки (к. 98, тел. 22-11-18)

Віддруковано в редакційно-видавничому відділі
Рівненського державного гуманітарного
університету 33028 м. Рівне, вул. С.Бандери, 12,
тел. 26-48-83

0-59 Оновлення змісту, форм та методів навчання і виховання в закладах освіти. Формування парадигми самосвідомості у психологічній науці: Збірник наукових праць. Наукові записки Рівненською державного гуманітарного університету. Випуск 30. — Рівне: РДГУ, 2004. — 250 с.

ISBN 966 — 7281 — 07 — 8.

Збірник наукових праць містить статті з актуальних проблем психології самосвідомості.

Опубліковані матеріали можуть бути корисними для науковців, практичних психологів, вихователів, учителів, викладачів та студентів вищих навчальних закладів гуманітарного спрямування.

УДК: 37: 371: 372: 373: 374: 376: 378: 379

ББК 74.20